

Marshall Goodwin Simms Hodgson'a Göre 'Ökümen' Kavramı ve İslam Medeniyeti

The Concept Of 'Ocumen' According To Marshall Goodwin Simms Hodgson and Islamic Civilization

Mustafa Demirci

Prof.Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye
Prof. Dr., Selçuk University, Faculty of Literature, Department, Konya, Türkiye
mdemirci@selcuk.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0002-2214-3796>

Article Type / Makale Tipi
Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1357308

Article Information / Makale Bilgisi
Received / Geliş Tarihi: 08.09.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 30.12.2023
Published / Yayın Tarihi: 31.12.2023

Cite as / Atıf: Demirci, Mustafa. "Marshall Goodwin Simms Hodgson'a Göre 'Ökümen' Kavramı ve İslam Medeniyeti". *İstem* 42 (2023), 65-84. <https://doi.org/10.31591/istem.1357308>

Plagiarism / İntihal: *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.*

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) / Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari- 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır."

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/istem>

Marshall Goodwin Simms Hodgson'a Göre 'Ökümen' Kavramı ve İslam Medeniyeti

Öz

Ortadoğu kavramı, neredeyse yüz elli yıldan bile kısa bir geçmişe sahip tarihi bölgeyi ifade eder. Aynı zamanda, Bu coğrafya, dünya gündeminden düşmeyen bir konumda bulunduğundan çağrışımları açısından bir "siyasi" kavramdır. Sayası tarihine ek olarak, bütün büyük dinlerin, mezheplerin, büyük klütür ve medeniyetlerin doğduğu, büyüdüğü, yayıldığı, aynı zamanda yok olduğu ve nihayet zengin bir miras bıraktığı bir coğrafyadır: Sümer, Mısır, Firavun, Asur-Babil, İbrani, Yemen-Hadramut, İran-Pers, Roma ve Bizans medeniyeti gibi uzun bir liste sayılabilir. Bu çalışma vesilesiyle üzerinde duracağımız Amerikalı tarihçi Marshall Goodwin Sims Hodgson, Avrupa merkeziliğinden uzak durmaya çalıştığı "İslâm'ın Serüveni" adlı çalışmasında, özellikle "Nil ve Ceyhun Arası", "Ekümenik Alan", "Medeniyetler Kuşağı" gibi bu bölge için özel tanımlar ve kavramlar geliştirmiştir. Bu makalede, Hodgson'ın "Ekümenik alan" kavramını inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Hudgson, Ekümen, Orta Doğu, Avrupa Merkezilik, İslâm Medeniyeti.

The Concept of "Ocumen" According to Marshall Goodwin Sims Hodgson and Islamic Civilization

Abstract

The concept of the Middle East has a history that does not even last one hundred and fifty years. At the same time, it is a 'political' concept in terms of its connotations. It is a concept that has not fallen off the agenda of the world; In addition to its religious history, where all the great religions emerged and all sects developed, it is a geography where all the great civilizations developed by humanity were born, developed, destroyed, and left behind a rich legacy: Sumer, Egypt, Pharaoh, Assyrian-Babylonian, Hebrew, Yemen-Hadramaut, Iran-Persia, Syria... civilization—a long list.

The American historian Marshall Hodgson, in his study of Islamic civilization, where he attempted to distance himself from Eurocentrism and based on autoantic concepts, developed specifically defined concepts for this region such as 'Between the Nile and the Oxus,' 'Ecumenical Area,' 'Belt of Civilizations.' However, this region, which is called the Middle East today, is defined by a concept with a colonial background that European colonialists used to define the world by putting Europe in the center. In this article, we will examine Hodgson's concept of the 'Ecumenical field.'

Keywords: Islamic Civilization, Ecumenism, Hodgson, Eurocentrism, Geography.

Giriş

Marshall Goodwin Sims Hodgson, çalışmalarında dünya tarihi anlayışı ve perspektifinden konulara bakarak meseleleri ortaya koymaya çalışmış ve esas ilgi ve uzmanlık alanı olan İslam tarihi ve medeniyetini de araştırmalarının merkezine koymuştur. Dünya tarihi perspektifli yaklaşımı, onu doğal olarak oldukça kapsamlı bir Avrupamerkezcilik ve oryantalizm eleştirisine götürmüştür. Bu bakımdan Hodgson'un eserlerinin, görüşlerinin ve kendi geliştirdiği kavramlarının incelenmesi İslâm tarihi ve medeniyetinin anlaşılması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Hodgson'ın anlaşılması, hem bakış açımızı Avrupamerkezcilik tarih yazımından uzaklaştırmakta, hem de İslâm'ın dünya tarihinde -bugün Batılılar tarafından anlatılanın aksine- ne kadar önemli bir konumda olduğunun ortaya çıkmasında yardımcı olmaktadır. Bu yüzden Din-Medeniyet konusunun ele alındığı böyle bir çalışmada, onun en temel kavramlarından biri olan "ekümen" ve "ekümenik

alan" kavramını incelemeyi hedefliyoruz.¹

1-Marshall Goodwin Sims Hodgson'ın Kısa Hayatı:

Tam adı Marshall Goodwin Sims olan Hodgson, ABD'nin Indiana eyaletine bağlı Richmond kasabasında, 11 Nisan 1922'de dünyaya geldi. İlk eğitimini, ailesinin ve kendisinin de bağlı olduğu Hıristiyan mezhebi Quaker'a göre eğitim veren bir yatılı okulda almıştır. II. Dünya Savaşı'na vicdani ret nedeniyle katılmadığından 1943-1946 yılları arasında kamuda çalışmıştı.² Lisans eğitimini Chicago Üniversitesinde tamamladı. Ağırlıklı olarak Arapça dilbilim ekseninde tarih çalışmaları yapan meşhur İslâm araştırmacısı Gustave von Grunebaum'un danışmanlığında Nazarî İsmailîleri³ incelediği teziyle doktor ünvanını aldı (1951).⁴ Ardından bir yıl boyunca araştırma yapmak amacıyla Hindistan'da kaldı. Dönüşünde Chicago Üniversitesi'nde akademik kariyerine devam etti. Üniversite hocalığı boyunca İslâm Uygarlığı, Ortadoğu tarihi, Dünya Tarihi gibi dersler verdi. Akademik hayatının başlangıcından, son nefesine kadar en hacimli eseri olan "İslâm'ın Serüveni" adlı eserini kalem aldı. Bu süre içinde birtakım idari görevler de yapmıştır.⁵

Hodgson, ikisi ölümcül bir felç hastalığı ile dünyaya gelen, üç kız sahibi oldu. Hasta kızlarından ilki, doğduktan birkaç yıl sonra, diğeri ise 1960'lı yıllarda vefat etti. Evlat kaybının derin üzüntüsünü yaşayan Hodgson, 1968 yılında bir kalp krizi sonucu hayatını kaybetti.⁶ Ölümünden önce eserleri henüz yayınlanmamıştı. Hatta "İslâm'ın Serüveni" adlı kitabının son cildinin son kısımları notlar halindeydi. Hodgson, Chicago Üniversitesinden meslektaşı meşhur dünya tarihçisi William McNeil'in *Rise of the West* başlıklı Avrupa-merkezci dünya tarihi anlayışını eleştiren birkaç makale yazdı.⁷ Bu düşüncelerini bir araya getirerek alternatif bir dünya tarihi yazmayı planlamış olsa da ömrü buna yetmedi. Daha sonra, dünya tarihine ilişkin mevcut makaleleri Edmund Burke III tarafından *Rethinking World History (Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek)* adıyla neşredildi.⁸

¹ Sözün başında, Hodgson'un *Ekümen* kavramını *Ekümene* şeklinde kullanmayı tercih ettiğini peşinen belirtmek isteriz. Ancak aldığı Türkçe aldığı eklerle (*Ekümene'in gibi*) zorlama ve/veya imlâ karmaşasına sebep olmamak için, bundan böyle, Türkçe'de daha yaygın kullanım kazanmış haliyle "ekümen" şeklinde yazacağımızı ifade etmek isteriz.

² Hodgson, Marshall Goodwin Sims, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslâm Tarihi Üzerine Denemeler*, çev. Ahmet Kanlıdere - Ahmet Aydoğan (İstanbul: Vadi Yayınları, 2018), 15.

³ *The Order of Assassins: The Struggle of the Early Nizari Isma'ili Against the Islamic World*, The Hague 1955.

⁴ Bu çalışmanın bir özeti için bkz. Hodgson, Marshall G. S., "How did the Early Shi'a See Sectarianism?", *Journal of the American Oriental Society*, University of Chicago 1955, 75/1 - 13 (*Makalenin Türkçe Çevirisi: Siddık Korkmaz "Erken Dönem Şi'a'sı Nasıl Mezhebe Dönüştü?" İstem 18 (2011), s. 289- 311.*)

⁵ Atçıl, Zahit, "Bir Serüven Olarak İslâm Tarihi: Marshall G. S. Hodgson ve İslâm'ın Serüveni", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2020, sayı: 43, s. 183-193) s.184).

⁶ Kiesling, Lydia; "The Life of Marshall Hodgson", *New York Times Magazine*, (Erişim Tarihi: 15.12.2020), 2.

⁷ Tamari, S., "Venture of Marshall Hodgson: Visionary Historian of Islam and the World", *New Global Studies*, 9/1 (2015), 83.

⁸ Hodgson, Marshall G. S., *Rethinking World History*, ed. E. Burke III, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [Türkçesi: *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslam Tarihi Üzerine*

Hayatı boyunca sürekli çalışan, araştıran ve yazan Hodgson hakkında en dikkat çeken nokta, belki de, çalışmalarının pek az bir kısmının yayınlanmış olmasıdır. Hatta bazı eserleri vefatından sonra arkadaşı tarafından derlenerek yayınlanmıştır. Onun İslam medeniyeti ve kültürü üzerine tamamlanmamış eseri, ölümünden sonra Reuben W. Smith tarafından düzenlendi ve *The Venture of Islam* başlığı altında üç cilt halinde yayımlandı. Ancak "Dünya Tarihinin Birliği" hakkındaki taslağı, Hodgson'un edebiyat sorumlusu Profesör Eugene Gendlin tarafından yayınlanmadı (Hodgson'un öğrencisi Prof. Guity Nashat ile özel iletişim). Hodgson'un dünya tarihi üzerine daha önce yayınlanmış makaleleri daha sonra Edmund Burke III tarafından *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* kitabında toplandı ve düzenlendi.⁹

Oldukça dindar bir kişiliğe sahip olan Hodgson'ın hayatına yön veren esas unsur kuşkusuz dinî düşünceleriydi. Ailesinin ve kendisinin mensup olduğu *Quaker mezhebinin* kökeni 17. yüzyıla kadar dayanmaktaydı. "*Dindar Dostlar Cemiyeti*", "*Dostlar Cemiyeti*" olarak da bilinen bu mezhebin başlıca özellikleri arasında; sosyal yaşamda sadelik ve lüksten kaçınmak ve bütün sosyal sınıfların eşitliğine inanmak vardı. Ayrıca Kutsal Ruh dışında otorite tanımazlardı. Ne olursa olsun insan öldürmeye karşıydılar. Bu yüzden askere gitmezledi. Bu nedenle Hodgson'ın vicdanî ret hakkını kullanarak neden II. Dünya Savaşı'na katılmadığı anlaşılabilir. Bütün bunlara ek olarak, aynı zamanda, başka inançlara da saygı duyarlardı. Bu durum, *Quaker* mezhebi mensuplarının hoşgörü düzeyini arttırmıyordu.¹⁰ Öte yandan Hodgson kişisel olarak Tanrı'nın bir şekilde, her bir bireyde, içkin olduğunu savunurdu. Onun, bireysel derin dindarlığını ön planda tutan *Quaker* mezhebine mensup olması sebebiyle, katı bir vejetaryandı. Bu nedenle, din olgusunu bireysel derin dindarlığa yorar ve hatta bazan tasavvufî dindarlığı önceleyen bir anlayışa meylettği için eleştirilirdi.¹¹ Mezhebinin temel öğretisi gereği, kardeşliği esas alır, farklı dinî inançlara hoşgörülle bakmayı bilirdi. Bu öğreti Hodgson'ı, İslâm tarihine de tarafsız bir tutumla yaklaşmasına ve eserinde Avrupa merkezci ön kabullere karşı durmaya sevk etmiş, oryantalist geleneği ahlâkî ve ilmi bir hassasiyetle tenkit etmesine yol açmıştır.

Hodgson'un, Klasik Oryantalist yaklaşımların tersine İslâm tarihini ve medeniyetini Avrupa'nın periferisinde ve onunla ilgisi oranında, sadece Ortadoğu

→

Denemeler, çev. Ahmet Kanlıdere - Ahmet Aydoğan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001; İstanbul: Vadi Yayınları, 2018]. Ayrıca bkz. Burke, E., III, "Islamic History as World History: Marshall Hodgson, 'e Venture of Islam'", *International Journal of Middle East Studies*, 10/2 (1979), 241-64.

⁹ Arjomand, Said Amir, "Hodgson, Marshall Goowdin Simms", *Encyclopaedia Iranica*, www.iranicaonline.org (erişim: 10 Ekim 2019).

¹⁰ Quaker mezhebi hakkında geniş bilgi için bkz. Sami Kılıç, "Kuveykırılar", *Dinî Araştırmalar*, 8/23, (2005), 219; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, *Diner Tarihi*, (Ankara: 1997) ,321; Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, (Konya: 1998), 229.

¹¹ Bayly, C., "Hodgson, Islam and World History in the Modern Age", *Islam and World History*, ed. E. Burke III - R. J. Mankin, (Chicago: University of Chicago Press, 2018) 40; Griffel, F., "Contradictions and Lots of Ambiguity: Two New Perspectives on Premodern (and Postclassical) *Islamic Studies*, 8/1 (Bustan: Middle East Book Review, 2017), 10-11, 16.

havzasıyla sınırlı bir tarih olarak değil, tam aksine coğrafi konumu, diğer medeniyetlerin merkezinde yer alması sebebiyle, tarih boyu yaşadığı etkileşimleri de dikkate alarak dünya tarihinin merkezine yerleştirmesi oldukça dikkat çekicidir. Kanaatimizce, İslâm'ı dünya tarihi bağlamında ele alması ve İslâm'ın doğuşunu Arabistan şartlarında değil "Afro-Avrasya" ekümeninin merkezinde değerlendirmesi Hodgson'ın en ilgi çekici tarafını oluşturur. Mezhebinin bu özelliği, Hodgson'ın hem dünya tarihçiliği ısrarını, hem de dünya tarihinde İslâm'ın konumunu daha rahat ortaya koyabilmeyi kolaylaştırmıştır. Nitekim "Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek" adlı kitabının adı ve içindeki "Dünya Tarihinde İslâm'ın Rolü" başlığı dahi, onun konuya hangi perspektiften baktığını açıkça ortaya koymaktadır.¹²

Hodgson, İslâm araştırmalarında en büyük engelin "*Avrupa merkezcilik*" olduğunu, *vrupa merkezçiliğin* İslâm'ın bir din olarak da bir medeniyet olarak da aslî suretini kökünden çarpıttığına dikkat çekir. Bu bakış açısını şu ifadeleriyle dile getirmektedir: "*Ortaya koyduğum bakış açısı, yalnızca saf biçimde batıcı olanların değil, Batılı çoğu hıristiyan ve yahudînin de bir dereceye kadar kabul ettiği, genel batıcı dünya tarihi imajına temelden ters düşmektedir.*" Bunu aşmak için de İslâm'ın Serüveni kitabında bir çok yeni kavramlar geliştirmiş ve kullanmıştır: "Eksen Çağ", "ekümen", "ılıman orta kuşak", İran-Samî toplumu" "mutlak halifelik", "Nil ile Âmuderya arası" "şer'icilik", "İslâmîleşmiş miras", "cemai-sünni", "orta dönemler", "yüksek halifelik"... gibi. Hodgson, genel olarak İslâm tarihini hangi çerçevede ve hangi kavramlarla inceleyeceğini ortaya koyar. Bu kavramlar zaman zaman sıkıcı, anlaşılması zor olsa da aynı zamanda kaçınılmazdır.¹³

Kişilik olarak bütün çalışmalarında ciddi bir ayrıntı düşkünlüğü onun akademik kişiliğinin en önemli yanını oluşturur. Bunun yanında çok hırslı, tartışmacı, polemikçi ve iknası zor bir insandır. Akademik zihniyeti ve çıtası çok yüksektir. Herkes ile kolay ilişki kurmaz, muhatap almaz, hatta onun için "aptallara tahammül edemezdi" denir. Bu yüzden meslektaşları arasında geçimsiz ve çekilmez sayılırdı. Kendinden sonra onu takip edecek herhangi bir kişinin ve öğrencisinin olmayışının sebebi olarak, fazla seçici ve geçimsiz durumu gösterilmektedir.

2-Medeniyet-Coğrafya İlişkisi:

Bütün medeniyet tarihçileri medeniyetlerin doğup geliştiği coğrafyaya mutlaka vurgu yapmışlardır. Yunan ve İran coğrafyacıları ve filozofları, İslâm coğrafyalarının eserlerinde bu konya dikkat çekmişlerdir. Yüzyıllar boyunca dünyayı yedi iklim bölgesine (Kışver veya zodyak) ayırmalarının gerisinde, dünya üzerinde yaşanabilir ve yaşanamayan coğrafyayı ayırma çabası vardır. Bu mevzu bütün coğrafya kitaplarında yer aldığından uzun bir bahis tutar.¹⁴ Bu anlamda konuyu en siste-

¹² Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, 201-41.

¹³ Smith, R. W., "Marshall Hodgson ve İslâm'ın Serüveni", *Hodgson, İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, 13-15.

¹⁴ Nasr S.H, *İslâm Kozmoloj Öğretilerine Giriş*, trc. Nazife Şişman, (İstanbul: İnsan Yayınları 1985), s. 99-112.

matik şekilde ele alan İbn Haldun(ö. 808/1406) insan tabiatının ve karakterinin belirlenmesinde, toplumsal yapının şekillenmesinde, siyasi organizasyonların ve devletlerin kurulup yıkılmasında, en son merhalede medeni umranın yaşamasında coğrafyanın adeta kaçınılmaz bir kader gibi belirleyici olduğuna dikkat çekmiştir. Her medeniyetin bir coğrafyası vardır ve sınırları belirlidir.¹⁵

Medeniyetlerinin karakterini onların coğrafi yerleşimlerinin zorlamaları/dezavantajları veya avantajları belirler. İnsan tarafından yüzyıllardan, hatta binyıllardan beri düzenlenerek kuşaklar boyu aktarılan ve neticede manevî sermaye haline dönüşen bu geleneklerin damgasını taşır. Dolayısıyla her medenî toplum üzerinde yaşadığı coğrafyaya kendi mührünü vurur. Nitekim, her medeniyet, kendine özgü bir coğrafyaya bağlıdır; bu onun coğrafyası olup, bazıları adeta sürekli olan ve bir uygarlıktan diğerine asla aynı olmayan, verili bir olanaklar ve zorlamalar demeti oluşturular. Her medeniyet insan tarafından keşfedilmiş ve kullanılmış ayrıcalıkların çocuğudur. Örneğin Eski Dünya'nın nehir uygarlıkları, Sarı Nehir (Çin uygarlığı), Fırat ve Dicle (Sümer, Babil, Asur), Nil (Mısır uygarlığı) boyunca yeşermişlerdir. Aynı şekilde, denizin çocuğu olan talassokratik uygarlıklar yeşermiştir: Fenike, Eski Yunan, Roma (eğer Mısır Nil'in armağanıysa, bunlar da Akdeniz'in armağanlarıdır); Baltık ve Kuzey Denizi üzerinde odaklanan Kuzey Avrupa uygarlıkları; tabii Atlantik'in kendini ve çevresindeki uygarlıkları da unutmamak gerekir; Bugün Okyanusun ve ona bağlı yerlerin esas bölümü, tıpkı eskiden Roma'nın Akdeniz çevresinde olduğu gibi... Bu yüzden bir medeniyetten söz etmek, mekânlardan, topraklardan, engebelerden, bitki örtülerinden, hayvan türlerinden, hazır veya kazanılmış avantajlardan ve bunların insana yönelik tüm sonuçlarından söz etmektir: Tarım, hayvancılık, gıda, evler, kıyafetler, iletişimler, endüstri... Bu nihayetsiz piyeslerin oynandığı sahne, onların akışına kısmen hükmetmekte, kendilerine özgü yanlarını açıklamaktadır; insanlar gelip geçmekte, sahne aşağı yukarı aynı kalmaktadır.¹⁶

Ünlü Fransız tarihçisi Fernand Braudel (ö.1985) medeniyet-coğrafya ilişkisi açıklarken; medeniyetler coğrafya ile aynı zamanda kültürel bir bütünlük kurduklarından hareketle; İslâm coğrafyasının, adeta "susuz denizler" gibi çöller ve steplerden oluştuğunu, bu çöller boyunca ilerleyen kervanları, Akdeniz'deki ve Hind okyanusunda Malaka'dan ve Çin'e uzanan deniz seferleri dikkate almaksızın, İslâm medeniyetinin anlaşılamayacağını söyler. Çöllerin husumetini veya Akdeniz'in ani öfkelerini yenmek, Hind okyanusunun düzenli rüzgârlarından(muson) yararlanmak, nehirlere setler çekmek; bütün bunlar insan çabalarıyla kazanılmış, daha doğrusu fethedilmiş avantajlar'dır. Kendi dışındaki dünya ile de bu sınırlar üzerinden alış-veriş yaparlar. Ama medeniyet coğrafyaları arasındaki bu etkileşimler sü-

¹⁵ İbn Haldun. *Mukaddime I ve II* (9.Baskı, Çev: Süleyman Uludağ): (2013),İstanbul: Dergâh Yayınları), s.217-226.

¹⁶ Fernand Braudel, *Uygarlıkların Grameri*, trc. M. Ali Kılıçbay, Ankara: İmge Yayınları 1996) s. 33-34.

reklidir ve çoğu zaman da kaçınılmazdır.¹⁷

Bu arada Hodgson'ın, medeniyet-coğrafya ilişkisi konusunda Arnold Toynbee'den etkilendiği söylenebilir. Nitekim onun bir araştırma birimi olarak "medeniyet" kavramından hareketle tarihe bakışı, meşhur tarihçi Arnold Toynbee'nin *A Study of History* başlıklı kapsamlı medeniyetler tarihi eserindeki görüşlerinden etkilenmiş görünüyor. Fakat bunlardan farklı olarak Hodgson, ekolojik çevreyi, grup menfaatinin, kültür ve ekonomik şartlar içindeki bireyin yaratıcılığını esas alır. İslâm'ı "İran-Sâmî" havzasındaki kültürel birikimin ortamında doğmuş bir din olarak görmesi de yine, Toynbee'nin etkisi olarak görülebilir. Ancak Hodgson, Toynbee'den farklı olarak analizini tek bir medeniyetin ötesine geçirip bütün bir ekolojik ve kültürel etkileşim çevresini ifade eden "Oikoumene" (yani yaşanılan, bilinen meskun dünya) veya "Afro-Avrasya" ana kıtasına kadar genişletip bölgeler arasındaki medeniyetlerin etkileşimine öncelik veren bir yaklaşım benimsemiştir. Onun esas inceleme alanı salt anlamda medeniyetler de değildir; yazılı tarihin başlangıcından itibaren devam edegelen bütün Afro-Avrasya tarihsel kopleksini dahil eder ki, o buna "ekümen" adını verir¹⁸.

3-Ekümen Kavramının Tanımı ve Sınırları:

Hodgson, *İslâm'ın Serüveni* adlı eserinin ilk kitabı olan İslâm'ın Klasik Çağ'ında, İslâm medeniyetini anlatabilmek için, Avrupa merkezci kavramları kullanmaktan özenle kaçınarak, ödünç aldığı bazı kavramları farklı şekilde kullanmış, yetersiz kaldığı yerlerde ise yine kendi geliştirdiği bir düzine kavramı kullanmaktadır. Özellikle Oryantalist İslâm tarihi yazıcılığında sıkça karşılaşılan Garb-Şark tasnifindeki gibi zıtlıklara konu olan, Ortadoğu, Yakındoğu gibi ekosentrik (dünya merkezli) coğrafi tanımlamaların yanlışlığına dikkat çekmiştir. Bu tür "Ortadoğu" kavramı gibi eurocentrik kavramların yerine "Afro-Avrasya" tarihsel bütünlüğünün tamamını anlatmak için "Nil ile Âmuderya arası" kavramını geliştirerek İslâm medeniyetinin çekirdek bölgesini tanımlaya çalışmıştır. Hodgson, dünya tarihinin ele alınmasındaki mekân algısının, coğrafi ya da siyasi sınırlar üzerinden tanımlanmasını yetersiz bulur. Bunun yerine ünlü Amerikalı antropolog, kültür ve medeniyet tarihçisi Alfred Kroeber'den (ö. 1960) ödünç aldığı "Oikoumene" (Ekümen veya Ökümen) kavramına başvurur. Bilindiği üzere, ekümen kavramı modern zamanlarda Hıristiyanlık ve kilise otoritesini çağırıştırıyor olsa da 16. yüzyılda Hıristiyanlık ile ilgili kullanılmaya başlandığının unutulmaması gerekir. Bu çalışmada ekümen ifadesi tamamen Hodgson'un kullandığı şekliyle medeniyet tarihi ile ilgili bir kavram olarak ele alınacaktır.

Ekümen kavramı Grekçe *οἰκουμένη* (oikoumene) kelimesinden gelir. İlk defa ünlü Yunan coğrafyacı Herodot'un (M.Ö. 444-430) kullandığı tahmin edilmektedir.

¹⁷ Braudel, 1996: s. 35-36.

¹⁸ Hourani, Albert, "The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization by Marshall G.S. Hodgson, Chicago and London: The University of Chicago, 1974", *Journal of Near Eastern Studies*, 37/1 (1978) 56.

Daha sonra yaygınlık kazanarak “yerleşik dünya” ve “meskun dünya” anlamında kullanılmıştır. Genel itibariyle, pratikte “bilinen dünyayı” ifade etmekteydi. Özelde ise Roma İmparatorluğu ve hâkimiyet alanı kastedilirdi. Aristo’dan sonra kavram doğu-batı, kuzey-güney ekseninde uzatılarak İspanya’dan Hindistan’a, Kuzey’de Azak denizinden Etiyopya’ya kadar bütün bölgeleri içine alan, bilinen ve yerleşik coğrafi alan için kullanıldı. Sözcük anlamı “dünya üzerinde yerleşilmiş veya yerleşime müsait yer” olan *ekümen* kavramı tarih çalışmalarında farklı bir boyut kazanmıştır. Ağırlıklı olarak dünyada kurulmuş medeniyet bölgelerini belirtmek için kullanılmaya başlanan kavramdır. İlk kullanılmaya başlayan eski Yunanlılarda ekümen, “*meskun mahal*” Atlantik ile Pasifik arasında kalan yerler ve ekvator ile insan yaşamına elverişli olmayan soğuk kuzey arasında kalan “*ılıman orta kuşak*” dediği yerlerden oluşan, sabit bir coğrafyaydı. Bu coğrafya Batlamyus’un Mecisti’sinde ve Coğrafya kitabına konu olan “yerleşik dünyayı” ifade ediyordu. Benzer şekilde, Abbasî çağında Halife Me’mun dönemi haritacılarının çizdiği dünya haritası ve yazdıkları kitaplara verdikleri isim de “*Coğrafya fi’l-Ma’mûre Mine’l-Arz*”, “*Sûratu’l-Arz ve Mesâkinuhâ*” şeklinde idi.¹⁹ Günümüzde bu kavramla, birbirinden tarihsel, doktrinel ve uygulama açısından ayrılan Hristiyan mezhepleri ve Hristiyan kiliseleri kastedilir. Bu anlamıyla ele alındığında *ekümeniklik* Hristiyan birliğini sağlama gayesini ifade eder ki bu aynı zamanda “Sadece tek çeşit Hristiyan Kilisesi kurumu olmalıdır” ideali demektir.²⁰ Bütün bunlar, geç antikçağdan itibaren dünyanın medenî, yüksek şehirli ve tüccar toplumlarının meskûn olduğu bir bölgeden bahsedeler. İşte bu bölge Hodgson’da “ekümen” kavramı ile karşılık bulmuş ve dillendirilmiştir. Ona göre, “*Ekümene*” kavramı, yalnızca bir coğrafi bölgeyi değil, aynı zamanda gittikçe büyümekte olan bir alanda özgün bir ilerleme gösterip, girift bağlantılar kuran Afro-Avrasya tarihsel bütünlüğünü ifade eder. Hatta bu tarihselliği açıklayacak daha uygun bir kavramın olmadığını söyler. Ayrıca sözcüğü *Ekümen* yerine kendi dilinde *Ekümene* şeklinde imlâ etmek suretiyle, onu fiilimsi bir kalıba dökerek *Ekümenik* gibi eklere müsait hale getirmeye çalışır.²¹

4-Eküme’nin Oluşumu: “Tarım Çağı” ve “Mihver Çağı”

İslâm’ın Serüveni adlı eserinde Hodgson, “ekümenik alan” kavramını oluşturan iki temel yapıya dikkat çeker: İlki “*Tarım Çağı*”, ikincisi “*Eksen Çağı*”. Bunlardan Tarım Çağı, ona göre insanlığın ilk yerleşik hayata geçerek tohum ekmeye başladığı dönemde başlar, sanayi ya da endüstri devrimi ile sona erer. Hodgson burada Karl Marx ve Max Weber’in çözümlmelerine başvurarak ilk olarak nehir (Fırat-Dicle, Nil) vadilerinde üretilen ürünlerden pay alan şehir sakinleri iki sınıfın doğuşuna neden oldu, der: yöneticiler ve din adamı bilginler. Bu durum köylü ve şehirli top-

¹⁹ Bkz. Harizmî, Ebu Ca’fer Muhammed b. Musa (ö.232), *Kitabu Suretu’l-arz*, nşr. Hanz Won Mzik, Belbis (Lübnan) 2009; İbn Suhrâb, *Kitabu Ekalimu’s-Seb’a ila Nihayeti’l Emakin*, nşr. Hanz Won Mzik, (Viyan: 1929). İbn Nedim, *el-Fihrist*, (Beyrut:1978), 327-328, 333.

²⁰ Raymond V. Sidrys, *The Mysterious Spheres on Greek and Roman Ancient Coins*, (Oxford: 2020) 51.

²¹ Bazı örnekleri için bkz. Edmund Šlink, *Ökumenische Dogmatik* (1983), s. 694-700.

lum ayrışmasının temelini oluşturur. Köylülerin artı ürünü üzerinde şehirlerde yaşayan ve söz konusu sosyal ayrışma neticesinde devlet ve tapınağın zuhuru; saray, köşk ve dinî mimarî gibi ilk medenî hayata dair yapıların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Mit, edebiyat, inanç kalıpları da bu süreçte şekillenemeye başladı. Tarihte ilk defa şehirli yüksek kültürün odak noktasını "tapınaklar" oluşturdu. İnsanlığın en eski yerleşimlerinde mabetlerin çokluğu bunu gösterir. Bunun ardından ise artı ürünü diğer ihtiyaçlar ile takas eden ve bu hususta uzmanlaşan tüccar sınıfı doğmuştur. Böylece şehirli medeni kültürün üçüncü bir saç ayağı olarak "tüccar" medeniyet tarihinin tapınak ve sarayın yanında üçüncü odak noktası olarak "çarşı" halinde sürece dahil olmuştur. Hodgson, nehir havzalarındaki bu tarımsal bölgelerde şehirlerin kurulmasıyla oluşan sosyal düzeni "*tarıma dayalı..*" ya da "*tarımsallaşmış şehirli toplum...*" diye isimlendirmiştir.²²

Tarım çağında kurulan bu yapılar, "tarım çağından" itibaren büyük köklü değişimler olmadan, bir süreklilik içinde devam ederek, modern rafine şehirli hayatın karmaşıklaşmış kentlilik düzeyine çıktığı 17. ve 18. yüzyıla kadar gelmiştir. Sadece 13. yüzyıldan sonra İslâm dünyasındaki gelişmelere bağlı olarak kısmî bir değişiklik yapmıştır. Bunun dışında endüstri devrine kadar bu alanda dikkate değer bir değişim meydana gelmemiştir. Ona göre insanların tarım yapmamaya başladığı zamandan endüstri devrimine, yani Sümerlerden 17. ve 18. yüzyılın Modern Teknik Çağı'na kadar geçen uzun süre "Tarım Çağı" olarak tanımlanır.²³ Hodgson bu tanımına şöyle açıklama getiri: "Tarımcı toplumda kültürel kaynakların kısıtlılığı dâhilinde değişim istikrarlıydı ve geniş bir etki alanına sahipti. Başlardan itibaren bu tür değişimler Afro-Avrasya kara parçasının büyük kısmında birbirine karşılıklı bağımlı şekilde gerçekleşiyordu: Yerel toplumların kültürel gelişim süreçleri her geçen gün birbirinden bağımsız olmaktan biraz daha çıkmaya başlamıştı. İslâm'ın serpileceği zemin olan bu halklar, Ekümen çağında gerçekleşen daha geniş ve kapsamlı temaslardan ayrı olarak, birbirlerine gittikçe daha fazla bağlandılar. İlk başta bölgesel nitelikli kozmopolit bir yüksek kültürün ilk örneğini teşkil ettiler."²⁴

Hodgson'un ikinci kavramı ise "Eksen/Mihver Çağ"dır. Onun, Alman Yahudi filozof Karl Jaspers'ten (ö. 1969) ödünç aldığı "Eksen Çağ" kavramı, M.Ö 800 ile M.S. 200'lere kadar uzanan bir dönemi kapsamaktadır.²⁵ Bu dönemin en belirgin özelliği, modern öncesi yazılı geleneklerin ortaya çıktığı bir dönem olmasıdır. Mihver/Eksen çağda dikkat çekici iki mühim gelişme meydana geldi. İlki, yazı o zamana değin kâtip-din adamlarının tekelindeydi. Nihayet bu dönemde onların teke-

²² Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, çev: Metin Karabaşoğlu, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993). I, 39-40.

²³ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 40-41, 43.

²⁴ Marshall G.S., Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz, I-III, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017). I, 150-152.

²⁵ Jaspers Karl, *The Origin and Goal of History*, (New Haven and London: Yale University Press, 1965), 1-21.

linden çıkarak şehirli burjuva sınıfların arasında kullanılabilir hale geldi. İkincisi, ilk defa farklı havzalardaki tüccarlar ve toplumlar, kendi coğrafi sınırlarını aşarak kuzey yarım kürenin bir ucundan diğer ucuna kadar uzanan, geniş kültürel bölgelere temasa geçerek yayıldılar. Bu etkileşim kendi içinde meydana gelen dönüşümlerin de tetikleyicisi oldu. İşte Hodgson'un "ekümenik alan" dediği coğrafya bir bütün halinde ortaya çıkmış oldu. Bu alan içinde yerleşik toplulukların tamamı, bir birleriyle ilişkili, ticaret ağlarıyla bir birlerine bağlı idi. Bu yüzden, şehirleşmiş bölgelerde ortaya çıkan ticarî gelişmelerin dolaylı etkisine maruz hale geldiler. İşte Hodgson, ekvatorun tâ güneyine kadar inebilen, ılıman orta kuşak boyunca uzanan bütün bu alanı "Afro-Avrasya ekümeni" olarak tanımlamaktadır.²⁶ Daha açık ifade edilecek olursa bu alan onun "Kuzey Yarım Küre" dediği Ekvatorun kuzeyinden başlar, batıda Atlantikden Pasifiğe kadar uzanan alanı içine alır. Hodgson bu alana da "İlman orta kuşak" demektedir. Söz konusu bölge esasen modern zamanlara kadar dünya nüfusunun dörtte üçünün yaşadığı, tarıma dayalı şehirli hayatın geliştiği, Avrupa, Çin-Japon, Hindistan ve İran-Sami medeniyetleri gibi her biri 3000 yıllık geçmişe ve sürekliliğe sahip en kadim medeniyetlerin kurulduğu bir "medeniyetler kuşağıdır". Daha da dikkat çeken husus, bu medeniyet havzalarının her biri kültürel gelenekleri geliştirmesi ve yayması ile dikkat çeken çekirdek bölgelere sahiptir. Yunan medeniyetinin çekirdek bölgesi Anadolu'nun batısından İtalya'ya kadar uzanan Akdeniz'in kuzey bölgesidir. İran-Samî medeniyetinin çekirdek bölgesi Bereketli Hilal ve İran Platosu'dur. Hint medeniyetinin çekirdek bölgesi Hindukuş'dan güneye doğru inen İndus ve Ganj bölgesidir. Çin medeniyetinin çekirdek bölgesi ise Koang Ho ve Yance vadileridir.²⁷

Hodgson'a göre herhangi tarihçi için bir bölgenin anlamı, dünya üzerinde belli bir zaman ve mekanda ortaya koyduğu medeniyete ev sahipliği yapma/ması nispetinde kıymet arz eder. Buradan hareketle "Oikoumene" terimi, 'kendine özgü biçimde gittikçe büyüyen bir alanda, birbirine eklenilen, tarıma dayalı, Afro-Avrasya tarihsel kompleksini ifade eder. Hodgson'un kendi tanımıyla Afro-Avrasya Ekümeni için; "... bütün medeniyet tarihinin üzerinde serpiştiği sahneyi teşkil ediyor-du..." der.²⁸ "İslâmîleşmiş uygarlık bu medeniyetlerden sadece biriydi. Bu sahne özellikle bölgesel büyük kültürel kompleksler arasındaki zıtlıklar ve karşılıklı tesirli münasebetler tarafından belirlenmişti..." diye de ekler²⁹. Daha açık bir ifadeyle onun Ekümenik alandan kastı, tarih boyunca insanlığın kurduğu bütün medeniyetler kurulup-geliştiği kuşağın coğrafyasıdır. Bu nedenle Hodgson, İslâmîleşmiş medeniyetin, bu ekümenin merkezinde yer alıp, Nil'den Âmuderya'ya kadar uzanan bölgede kurulan ve İslâm'dan önce de var olan İran-Samî kültür terkininin bir devamı

²⁶ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 43.

²⁷ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, 56-58.

²⁸ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, 154.

²⁹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 47.

olarak kabul eder.³⁰

Hodgson'un sözünü ettiği ekümenik alan, esasen dört temel medeniyet havzasından oluşmaktadır. En doğuda "Çin geleneği", Himalayaların güneyinde "Hint geleneği", Anadolu, Grek ve İtalya'da "Yunan Geleneği", Nil'den Amuderya'ya, Bilâd-ı Şâm'dan (Suriye) Horasan'a kadar uzanan merkezi bölgede ise "İran-Samî" geleneği ile formüle edilmiştir. Temel özelliği, Konfüçyüs, Yahudilik, Budizm, Zerdüştlük, Yunan Felsefesi, Helenenizm, Hristiyanlık gibi bütün büyük dinlerin ve felsefelerin ortaya çıktığı bir dönem olmasıdır. Dikkat edilirse bu gelenekler, İndus, Fırat-Dicle, Nil vadisi ve Akdeniz ve Sarı Deniz sahilleri gibi nehirler ve deniz kıyıları ile Hanong Ho ve Girit gibi adalarda, senkronize bir şekilde aynı dönemlerde ortaya çıkmış ve gelişmişlerdir. Bu dönemde paralel bir şekilde para basımı ve emsalsiz entelektüel yaratıcılık ürünü eserler ortaya çıkmıştır. Ekümenin şehirleşmiş bölgelerinin bir birine eklemlemeleriyle, pek çok yeni ve yüksek kültür gelenekleri başladı için bu çağa, Hodgson, "Mihver/eksen Çağ" adını vermeyi uygun görmüştür.³¹

Tarihçi Hodgson, Afro-Avrasya Ekümeni'nde Tarım Çağ boyunca bu gelişmelerin gözlemlendiği dört çekirdek bölgenin varlığına özellikle vurgu yapar ve merkez bölgelerde gözlenen bu ana gelenekleri şöyle sınıflandırır:

1) Anadolu'dan İtalya'ya kadar uzanan bölgeyi kapsayan, Grekçe ve Latince ile kendini ifade eden Avrupa terkihi,

2) Nil ve Ceyhun, yani Ceyhun Irmağı arasındaki alanda merkezi Bereketli Hilal ve İran'ın dağlık bölgelerinde gelişen, Samî ve İran dilleri ile sürdürülen İran-Samî geleneği. İslâmileşmiş medeniyeti ortaya çıkaran değerler ve yüksek kültür, Nil'den Âmuderya'ya kadar uzanan bölgede ortaya çıkmıştır. İlginç bir şekilde Hodgson bu bölgeyi tanımlarken, Avrupa merkezci yaklaşımlardan uzak durmak için "Ortadoğu" yerine "Nil'den Âmuderya'ya Kadar Uzanan Bölge" ifadesini kullanır. Bölge, "Aşağı Nil vadisinden Âmuderya ırmağı havzasına kadar olan ve bu iki nehrin havzaları arasında kalan topraklardır." Bu bölgenin çekirdek noktasını Çiviyazısı dillerini ve Aramca'yı kullanan 'Bereketli Hilal ve İran platosu yani 'Nil'den Ceyhun'a kadar uzanan bölge oluşturur.

3) Sanskritçe'de yazılı kültürel bir geenek oluşturan Hindistan. Bu kültürel geleneğin çekirdek bölgesi ise özellikle Kuzey Kindistanda yer alan İndus Nehri havzası bölgesidir.

4) Çin ve Çin'e komşu olan Uzak Doğu topraklarında ortaya çıkan kültür terkihi bulunur.

İslâm Medeniyeti'nin tarihsel seyri içinde esas belirleyici olarak, Bereketli Hilal ve İran'ın dağlık bölgelerinin de içinde yer aldığı İran-Sami bölgesi rol oynamıştır. Genel olarak ise Afro-Avrasya'nın tarihi, bu dört medenileşmiş geleneğin kendi içlerindeki çok yönlü etkileşimleri, karşılıklı bağımlılığı ve birbirleri ile mü-

³⁰ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, 80, 96.

³¹ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 45.

nasebetlerinin neticelerinde ortaya çıkmış olmasıdır.³²

Afro-Avrasya ekümeninde 3000 yıllık tarıma dayalı olarak gelişen şehir hayatında kültürel yenilikler arttıkça her birinde eşitlikçi temayüller öne çıkmaya başladı. Ekümendeki dört çekirdek kültür terkiibinden üçü, Hint, Yunan ve Çin yüksek kültürünü dile dayalı bir yazılı gelenek üzerinden geliştirdi. Hodgson'a göre bunlar arasında Nil ile Âmuderya arasında gelişen İran-Sami kültür terkiibini oluşturacak yüksek kültürün meydana gelişi ise diğer üç kültür terkiibinden farklı şartlara ve imkânlara sahip olarak şekillenmiştir. İran-Samî bölgesinde, yüksek kültürü oluşturan gruplar varlıklarını diğerlerinin aksine dile dayalı bir gelenek üzerinden sürdürmemişlerdir. İran-Samî çekirdek bölgesinde meydana gelen bütünleşmenin yansıması olan yüksek kültürü, daha çok dinler ve dini cemaatler belirlemiştir.

Yine ona göre, Ekümen'de bireye yönelik ilginin artması ve bireye dair meselelerin ön plana çıkması, yüksek kültür geleneklerini oluşturacak eserlerin yazılı hale gelmesinin ve entelektüel yaratıcılığın başlıca nedenlerinden biri olmuştur. İşte Mihver Çağ'da âlimlerin, bireyin kendine has kaderiyle daha fazla ilgilenmeye başlamışlarının sebebi de budur. Nitekim bu dönemde mahallî kültürlerin her birinde büyük bir yazılı gelenek doğmuş ve bu yazılı geleneklerin her biri kendi bölgelerinde yaygın bir şekilde geliştirilerek detaylandırılmıştır.³³

Malum olduğu üzere, Hodgson'ın ölümünden on üç yıl önce (1954) yazdığı "*Hemispheric Interregional History as a Approach to Worl History*" adlı makalesi, "*Tarihte Toplumların Karşılıklı İlişkileri*"³⁴ adıyla Türkçeye tercüme edildi. Söz konusu makalesinde onun, Avrupa'yı merkeze alan ve bütün medeniyet tarihini Avrupa perspektifiyle tanımlayan ve yorumlayan "eurocentrik" bakış açısına alternatif olarak "ekümen" kavramını geliştirdiği açıkça görülür. Zira medeniyetler tarihi, dünya bakış açısından incelendiğinde kaçınılmaz olarak Asya merkezlidir, der. Dolayısıyla adlandırdığı "ekümen" kavramıyla, Çin'den Batı Avrupa'ya kadar bir medeniyetler kümesini kasteder. Yukarıda da değindiğimiz gibi, her ne kadar o, bu kavramı geliştirirken Alfred Kroeber ve Arnold Toynbee'den esinlenmişse de, ekümen ile sadece bir bölgeyi değil, medeniyet havzalarının birbirine eklemlenen ve gittikçe genişleyen bir alan olarak Afro-Avrasya'da Tarım çağında kurulan bütün bir medeniyetler kümesini tanımlamak ister. Yine o söz konusu medeniyet kuşağını tanımlamak ve Avrupa'yı merkeze alan dünya tarihsel perspektifine alternatif olmak için en uygun kavramın "ekümen" kavramının olduğunda ısrar eder. Kaldı ki, tarihsel seyri ve mantıksal açıdan ele alındığında dünya tarihinde kurulan beş büyük medeniyetten dördü Asya'da kurulmuştur. Dahası en iyimser yorumla son beş yüzyılda etkili olmaya başlayan Avrupa merkezli bakış açısına oranla; Asya medeniyetlerini merkez alan "ekümen" tezi daha gerçekçi ve inandırıcıdır.³⁵

³² Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 47.

³³ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 48.

³⁴ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, 31-68.

³⁵ Burke, "Islamic History as World History", 22.

5-Ekümenin Çekirdek Bölgesi "Nil ile Âmuderya Arası" ve "İran Samî Kültürü":

Hodgson, akademik ve düşün hayatı boyunca Avrupa merkezci yaklaşımı reddeden bir bilim adamı olarak "Ortadoğu" kavramı yerine, Nil havzasından Âmuderya nehrine kadar uzanan bölgeye "Nil ile Âmuderya Arası" kavramını ötekine alternatif olarak önermesi üzerinde biraz durmak gerekir. Malum bölge, Büyük sahradan Gobi Çölüne, Afro-Avrasya toprak kütesinin bir ucundan diğer ucuna kadar uzanan büyük kurak bölge kuşağının tam ortasında yer alır. Kimi toprakları insan ve hayvan yaşamına izin vermeyecek ölçüde bitkiden yoksun ve suyun kıt bulunduğu çöllerle kaplıdır. Kimi topraklarında, tarım neredeyse imkansızdır, fakat kısmen hayvan yetiştirmeye elverişlidir. Nispeten yağmur alan kimi tarım bölgelerinde tahıl yetişir. Yüksek sıra dağlara yağın karların erimesiyle etrafında sulu tarım yapılabilen Nil vadisi, Fırat, Dicle, İndus, Âmuderya, Sîruderya gibi hayat adaları dikkat çeker. Çobanlar ve az köylü emeğine dayalı yaşam süren küçük çiftçiler ile vaha şehirleri boyunca uzayıp giden kervan ticaretine bağlı tüccarlar, aslında bu coğrafyanın tarihsel aktörleridir. Bölgede, tarım ve toprak her zaman ekonominin ve zenginliğin ana kaynağı olmuştur. Siyasî ve iktisâdî kurumlar ve gelişmeler de bunlara bağlı olarak şekillenmiştir. Unutulmamalıdır ki, bu esas aktörler arasında, tacirler her zaman bir adım önde olmuşlardır.

Bölge temel özellikleri itibarıyla "çiviyazısı dilleri" ve Arâmice'nin kullanıldığı, Bereketli Hilal ile İran'ın dağlık bölgelerini içine alan bölgeyi kasteder. Mihver çağda bölgenin kendine has gelenekleri oluşmaya başlamıştı ve genellikle ekümenin diğer bölgelerinde okunanlar ve taklit edilen kurumlar bu bölgede yazılan eserler ve geliştirilen kurumlardı. Ekümenik alanın (Nil ile Âmuderya arası) merkezinde yer alan coğrafya, daima çapraz etkilere maruz kalması ve en eski kültürel gelenekleri (Çiviyazısı kültürü) içinde barındırması sebebiyle özel bir yere sahipti. Arâmice, Mihver çağ boyunca bu yazılı geleneği 'huşuya dalmışçasına' bu kültürü yaşatmış ve taşımıştır.³⁶

Mihver Çağ'ın sonuna doğru, Eküme'nin batı bölümünde hüküm süren ve daha belirgin hale gelen "İran-Samî kültürü", iki dinî geleneğin bileşimi/terkibinden oluşuyordu. Bu geleneğin ilki, Yahudî ve Hıristiyanlığı içine alan "İbrahimî geleneği." İkincisi ise, iyilik-kötülük, nur-karanlık diyalektiği üzerine oturan Zerdüştü-Mazdekçi geleneğidir. İbrahimî gelenekler Samî dillerinde (Aramice, Süryanice ve Arapça) dillerinde kendini ifade ederken, İrani gelenek Farsçada dile geldi. İbrahimi gelenek Suriye, Filistin ve Bereketli Hilal'de yayılırken, İranî gelenek, İran'ın dağlık bölgelerinde taraftar bulmuştu. Hodgson'a göre görünüşteki farklılıklarına rağmen iki gelenek Mihver Çağ boyunca kaynaşmış, İslâm'ın doğusunun hemen öncesi devirde bu iki gelenek iç içe geçmiş ve bir birinden ayrılmaz hale gelmişlerdi. Ayrıca kullandıkları diller İran ve Samî dilleri oldukları için

³⁶ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 49.

Hodgson “İran Samî” diye isimlendirmişti.³⁷ Hodgson bu kavramı geliştirerek esasen İslâm medeniyetini Arabistan merkezli ve Arabist bakış açısından kurtararak daha güçlü ve belirleyici bir tarihsel zemin oluşturan “İran-Samî” zeminine ve mirasına dikkat çekmeyi hedefliyordu.³⁸

Hodgson, ilmî ve felsefî yaratıcılık ve bireyin vicdanına yönelik sonu peygambere dayanacak değerlendirmelerinin altyapısını, Mihver Çağ’da ortaya çıkan dört kültürel geleneğin sosyal koşullarında buluyor. Şöyle ki; “*Ekümenik ters akıntıların ortasında bulunan Çiviyazısı kültürel bölgesinin durumu ise bir istisnaydı. En eski yüksek kültürel geleneklere sahip olan ve yeni ticari yollar ve usuller geliştirmek bakımından diğer bölgelere göre önce davranmış olan bu bölge, o dönemde kendi kimliğini geliştirmeyi henüz tam başaramamıştı. Bunun yerine her cihetten esen farklı etkilerin tesiri altındaydı. Yeni Aramca, uzun zamandır yerleşik Çiviyazısı dilleriyle birlikte kendi yazılı geleneğini oluşturma şerefini paylaşmaya Eksen Çağı süresince devam ettirdi. Fakat kendi sahasında Aramca başyapıtlara dayanan yazılı bir yüksek gelenek de oluşturmadı. İslâmileşmiş kültürün şekilleneceği bölge hemen Yunan ve Sanskrit geleneklerinin köklerinin olmadığı, Grek-Roma ve Hint bölgelerinin neticede kendisinden bağımsız ülkelerden oluşan mustakil bir unsur olarak tanımlanabilirdi. Çünkü Yunan ve Hint kültürleri, herşeyden önce keni içinde bütünleşmiş ve sınırları belirginleşmiş olan kültürlerdi. Eksen Çağı’nda İran-sami bölgesi, Akdeniz ve Hindukuş arasındaki, Yunanca ve Sanskritçenin mahalli ya da geçici bir gelişmenin serptildiği ülkelerden meydana geliyordu...*”³⁹

Yukarıda sözü edilen özellikler, kültürel ve toplumsal yapıda her zaman kozmopoliteyi ve evrensel dinî ve felsefî inançların gelişmesi için müsait bir iklim oluşturdu. Mihver Çağ’ın sonlarına doğru M. 4 ve 5. asırlarda, büyük imparatorlukların sağladığı barış ortamında bu kozmopolit toplum evrensel dinleri ve felsefeleri geliştirdi. Roma imparatorluğunda Hıristiyanlık resmî bir statüye kavuştu. Sâsânîlerde Zerdüştü Mazdekizm ise ciddi rakiplerine rağmen devletin resmi dini olarak hatırı sayılır bir yer edinmişti. Hindistan’da ve Uzak doğuda Hinduizmi doğuran Vaişnaizm ve Şaivism sarayın teveccühünü kazanmak için rekabet halindeydi. Bütün gelişmeler ekümende meydana geldiler ama hepsi bir şekilde Nil ile Âmuderya arası merkezi bölgeye nüfuz ederek kozmopolit bir toplumun renklerini oluşturdular.⁴⁰

Hodgson, her ne kadar ekümenin merkezinde yer alsada, der, Mihver Çağ’ın sonunda, İran-Samî geleneğinde yazılı kültürün Hint-Sanskrit, Yunan-Grek ve Çin gibi diğer medeniyetlere göre daha zayıf kalmıştır. Sâsânîler ve Abbasîler döneminde tercüme edilen eserlerin daha çok Grek ve Hint bilim ve felsefesinden yapıyor olması, esasında bunun bir göstergesidir. Bütün bu yazılı geleneklerin ve din

³⁷ Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, I, 156.

³⁸ Haurani, Albert, *Batı Düşüncesinde İslâm*, 49, 63.

³⁹ Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, I, 156.

⁴⁰ Hodgson, *İslâm’ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 63.

ve felsefelerin çıktığı bölge ise, ona göre, ekümenin merkezi olan, önce İran-Samî, daha sonra da İslâm medeniyetinin çekirdeğini oluşturan alan "Nil ile Âmuderya" arasındaki bölge olmuştur. Ancak iki temel özellik bu bölgeyi diğer medeniyet havzalarından belirgin bir şekilde ayırmış ve öne çıkarmıştır:

1) Bütün büyük peygamberlerin bu coğrafyadan çıkması ve bu peygamber geleneğini değişik biçimlerde geliştirerek şehirli kültürün standartlarını belirleyerek ekümenin merkezi bölgesini işgal eden ve Nil ile Amuderya arasında kurulan İran-Samî geleneği, Mihver Çağ'da senkronize bir şekilde gelişen medeniyet çekirdek bölgelerindeki filizlenmelere ek olarak İbrahimî peygamberler ile yeniden inşa edildiğinden bir manada "Peygamberler çağıydı".⁴¹ Tek tanrılı ilahî dinlerin tesiri altında bölgedeki şehirleşmiş yüksek kültürlerin ticaret vasıtasıyla bir birine bağlanmış olması, medeniyetin en büyük taşıyıcısı olan, özgür irade ve yüksek bir kişisel bilince sahip "güçlü bireylerin" ortaya çıkmasına sebep oldu. Elbette bu gelişmede coğrafyanın kurak ve çöl olması, köylüyü toprağa bağlı hale getirmeyi engellemesi gibi coğrafi faktörler etkili oldu. Neticede şehirleri kuşatan göçebe çoban ve yerleşik köylülüğe dayalı bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapı üzerinde kurulan devletlerin de medeniyetlerin de karakterini belirlemiştir.

2) Söz konusu gelişmeler, ticaret ağları ve kesintiye uğramadan süregelen kadim gelenekler ile de desteklendi. Hodgson'a göre Tarım Çağı'nda Ekümen'in şehirleşmiş bölgelerinde meydana gelen köklü değişimlerin temelinde ticaret ve tüccarlar vardır. Ticarî ilişkilerdeki gelişmelerin ve yeni yöntemlerin ortaya çıkmasının bir sonucu olarak Anadolu'da, Kuzey Hindistan ve Çin'de yaklaşık yedinci yüzyıla doğru senkronize bir şekilde paranın icad edilmesi, oldukça dikkat çekici ve düşündürücüdür.

Son derecede geniş bir alanı kaplayan bu topraklarda yaşayan halkların tarihleri Ekümen dahilindeki halkların bir birleri ile kurdukları karşılıklı ilişkiler, her geçen gün biraz daha birbirleriyle etkilenmeye yol açtı. Ekümen dahilinde şehir yönetimleri şeklinde örgütlenen bölgeler, yüzyıllar içinde daha da genişlediler. Bu durum, yeni lüks tüketim mallarının üretilmesine ve daha fazla talebin artmasına sebep teşkil etti. Bu da görevli tüccarları daha uzak yerlerden mal tedarik etmeye sevk etti. Dolayısıyla onların güvenliğini sağlamak için ordular tüccarların peşlerinden gittiler. Yeni üretim ve örgütlenme teknikleri geliştirildi. Bu başka hiçbir yerde Ekümen'in göbeğinde, yani Bereketli Hilal ile ona komşu topraklarda yaşayan halklar arasında hissedildiğinden daha fazla hissedilmedi.

Hodgson, Nil'den Âmuderya'ya uzanan bölgedeki yaratıcılık özelliği; bu alanın bilhassa ticaret yolları sayesinde geç Antikçağ'da ortaya çıkan köklü geleneklerin birbirini etkilemesi ve geliştirmesiyle ilişkilidir. Hatta yeni ilmî yaratıcılıkların

⁴¹ Hodgson, Marshall G. S., *Rethinking World History*, ed. E. Burke III, Cambridge: Cambridge University Press, 1993 [Türkçesi: *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslâm Tarihi Üzerine Denemeler*, çev. Ahmet Kanlıdere - Ahmet Aydoğan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001; İstanbul: Vadi Yayınları, 2018] s. 58.

kolay ortaya çıkıp benimsenebilmesi için “*elverişli bir mekân*” oluşturduğunu iddia eder. Bireysel anlamda entelektüel yaratıcılığın, ileri şehir hayatının fertlerine sağladığı müsamaha ile, nisbeten daha rahat hareket etme ve düşünebilme yeteneğini beslemiştir. Kısacası Nil'den Âmuderya'ya uzanan bu çekirdek bölgede ticaret yapan Soğdlar, Harizmli tüccarlar, Rahdaniler, Araplar, Nebatler vs. gibi tacirler, bu dinamik yapı içinde her zaman etkili ve baskın unsur olmuştur. Nitekim tüccarların ticaret dili, önce pazarların diline, ardından da gelececek müstakbel medeniyetlerin diline damgasını vuracaktır: Şöyle ki: “*Nil'den Ceyhun'a kadar uzanan bölgede yaşayan halklar sadece ticaret yollarının kesiştiği yerlerde bulunmaktan maddi çıkar sağlamamışlardı. Aynı zamanda yeni ticaret sahalarının gelişmesine de etki ettiler. Tam da bu dönemde, Mihver Çağı'nın(m.ö800-m.s 200) sonlarında, o zamana kadar ticaret dili olarak kullanılan Yunancanın yerini Bereketli Hilal'in dilleri almaya başlamıştı. Başta İran ve Sami kültürü ve din dili olan Farsça, Orta Avrasya ticaret yolları boyunca Soğdca, Çince veya Sanskritçeğe göre daha baskın hale geliyordu.*” Hodgson'a göre söz konusu gelişmeler İslâmileşmiş uygarlık bölgesinin Ekümen'de ticaretin kalbine dönüştüğünü göstermektedir. Elbette bu süreçte şehirlerdeki yaratıcı yüksek kültürü besleyen sadece ticaretin merkezi haline gelmesi değil, aynı zamanda coğrafyanın görece kurak ve tarıma elverişsiz oluş da bu süreci besleyen ve tetikleyen bir unsurdur.⁴²

İslâm medeniyeti, kendinden önceki medeniyetlerin yazılı geleneklerini sürdürme konusunda eşi görülmeven bir başarı ortaya koymuştur. Biraz açacak olursak, İslâm'ın ekümenin merkezindeki Nil ile Âmuderya arasındaki bölgede ortaya çıkması, Afro-Avrasya medeniyetleri arasındaki duvarları yıkmış; Çin, Hint, Türk kökenli pek çok sayıda yeni toplumsal ve kültürel merkez biçimlerinin boy vermesine imkan sağlamıştır. İslâm medeniyetinin sofistike/gelişmiş biçimde, Afro-Avrasya'da mevcudiyetini hissettirerek dünya medeniyetleri arasındaki yerleşik düşünce sınırlarının ötesine geçerek küresel düzeyde verimli bir etkileşimi ve çoğulculuğa dayalı bir tasavvuru yerleştirmiştir.⁴³ Bu yerel esintiler ve zıt temaslar içinde İslâm medeniyeti kendinden önceki bin yılın mirası ve entellektüel hayatın başarılarını oluşturmaya devam etmiştir. Önceki dönemin Samî ve İran edebi dilinde yazılan eserleri, zaman içinde yerlerini Arapça ve Farsça eserlere bıraktı. Bunlara ek olarak Müslümanlar bu eserler üzerine kendi klasik eserlerini inşa ettiler. Mihver Çağ boyunca devam edip gelen entelektüel miras Müslümanlar eliyle varlığını devam ettirdi. Nevar ki, bu medeniyet havzalarında bir gençlik aşısı işlevi görerek pek çok noktada bir çatlağa da yol açtı. Bu noktada süreklilik mi yoksa kopukluk mu daha belirleyici olduğu konusunda henüz nihaî bir hüküm verebilmekten hala çok uzak olsak da İslâmileşmiş medeniyetin Mihver Çağ boyunca ekümeninde ortaya çıkan bütün bu ilmî ve sanatsal birikime, en azından İran-Samî dillerinde ifade edilen geleneklere mirasçı olduğu ve sürekliliğini büyük ölçüde sağla-

⁴² Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, 187.

⁴³ Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünme*: Burke, *Islamic History as World History*, 20.

dığı tartışma götürmez bir durumdur.⁴⁴

6-Geç Dönemlerde Ekümenle Değişim ve İslâm Medeniyeti

İslâm dünyasının ekümenik alanda belli açılardan üstün konumda bulunduğunu belirten Hodgson, İslâm medeniyeti incelemelerinde mutlaka ekümen ve Nil ile Âmuderya arasındaki İran-Samî kültürünün dikkate alınması, pür ve yeni bir başlangıç olarak değerlendirilemeyeceği ve ekümenin tarihsel ve kültürel mirasının her zaman göz önünde bulundurulması gerektiğine işaret ederek görüşlerini şöyle dile getirir:⁴⁵ *İslâm döneminde ise İran – Sami geleneği diğerleriyle eşit seviyede kuruldu. 1300'lerde diğer iki gelenek (en azından asıl merkez bölgelerinde) İslâmileşmiş İran-Sami gelenekleri olarak kaynaştılar. Daha o zamanlarda Sanskrit kültürünün asıl merkezi bölgeleri Müslümanlar tarafından yönetiliyordu. Sonraki yüzyıllarda bölgedeki bağımsız Hindu devletleri bile giderek İslâmlaşmış bir dünyada yaşamaya başladılar ve hatta yüzeysel olarak bazı İslâmi modelleri de benimsediler. 1300'lerde Anadolu yarımadası, onu takip eden yüzyıl içinde ise Balkanlar Müslümanlarca yönetilmeye başlandı. Helenik kültürün anayurdundan sadece güney İtalya ve Sicilya Müslüman hâkimiyetinin dışında kalmıştı. Bu noktada, Sicilya bile kuzeydeki fetihlerin tesiri altında hala daha önceki Müslüman geçmişinin kuvvetli izlerini taşımakta ve kendisini saran İslâmi çevrenin tesirlerini muhafaza etmekteydi. Kıscası, Mihver Çağ'ın Hint – Akdeniz şehirleşmiş bölgesinin neredeyse hepsi ve bu bölgenin tesir sahasında kalan topraklar, İslâm aracılığıyla tek bir toplumun himayesi altında birleşmiş veya birleşmek üzereydi. Bütün bunlara rağmen, Helenik ve Sanskrit gelenekler mahalli olarak belli bir canlılığı muhafaza ettiler. Bu canlılık özellikle dinde görülüyordu."*

Hodgson, Roma İmparatorluğu'nun son zamanlarında ve Sâsânîler döneminde Afro-Avrasya Ekümeni'nin sosyal hayatında ciddi bir değişiklik olmadığını sıklıkla belirtir. Bütün kurumsallığın 'yeniden' ziyade 'mevcud'u korumak üzerine kurulduğuna vurgu yapar. Kültürel ve entelektüel yaratıcılık Hodgson'a göre, halihazırda kültürel hayatın ikincil yönü olmaktan öteye geçememiştir. Nitekim, "Bu sınırlar içinde, XIII. yüzyılda çok az bir temel değişiklik oldu. Değişikliklerin çoğu Müslümanların kendi gücünden kaynaklanıyordu ve bunlar sadece Nil'den Âmuderya'ya kadar olan bölge ile sınırlı kalmayıp bütün Hint-Akdeniz boyunca etkili olmuştur. Bu değişikliklerden birçoğu, İslâm ve İslâm kültürünün (diğer tesirlerle birlikte) oluşturduğu birikim sürecinin sonucuydu." sözleriyle konuya açıklık getirir. Devamında Hodgson, sözünü ettiği *en açık değişikliklerin*, şehirleşmiş hayatın ekümenik yapısıyla ilgili olduğunu düşünür. Bununla ilintili olarak Sudan, Kuzey Avrupa, güney ve eski Çin, Malezya gibi farklı bölgelerde şehirlerin kurulduğunu ve

⁴⁴ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, I, 36.

⁴⁵ Haurani, Albert, *Batı Düşüncesinde İslâm*, trc. Celal A. Kanat, (İstanbul: Sermak Yayınevi 1994) s.119. Ayrıca bkz. a. mlf. "The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization by Marshall G.S. Hodgson, Chicago and London: The University of Chicago, 1974", *Journal of Near Eastern Studies*, 37/1 (1978): 53-62.

neticesi itibariyle uzun mesafeli ticaretin kolaylaştığını, buna ek olarak bu ticarete bazen kendi ürünlerini, bazen de kendi fikirlerini kattıklarını belirtmektedir. Aynı bin yıl içerisinde, ona göre Afro-Avrasya bölgesinde, Rum ateşi, barut, pusula, kağıt yayında, hayvan yetiştirmede yeni tekniklerin kullanımı insanlığın teknik gücü artmıştır. Her ne kadar bunların pek çoğu Çin'de icad edilmiş olsa da yine de ayrı ayrı her bölgenin payı inkar edilemezdi. Hodgson, bütün bu buluşların taşınmış veya bölgesel kalmasının önemi olmaksızın Ekümen'in her yerinde *"insan kaynaklarının mevcut seviyesinin yükseltilmesine"* katkıda bulunduğunu, bu keşiflerin bazılarının medeni etkileşim sahasındaki yayılmayı mümkün hale getirdiğini eklemektedir.

Bütün bunların yanısıra, yeni keşifler için *"İslâm en azından diğer herhangi bir toplum kadar pay sahibidir."* Çünkü *"Müslümanlar bütün Ekümen'in kültür alışverişlerini ve hatta siyasi hayatını şekillendirmede diğer kültür havzalarına kıyasla daha geniş bir etkiye sahiptiler. Onları üstün duruma koyan, sadece İslâm topraklarının coğrafi olarak merkezi konumda olması değildi, Müslümanların kültürel ve sosyal hareketliliği, onların kozmopolitliğinden kaynaklanıyordu. Bu özellikler onlara merkezi konumlarından azami ölçüde istifade etme imkanı sağlamıştır. Tarımcılık aşamasındaki bir ekümenik toplum çerçevesi dahilinde İslâm kültürü büyük ölçüde yayılmacı hakim rolü benimsedi. Ekümenin tarihi şartları - Batıların elinde- tamıyla değişmesine kadar gittikçe daha hakim duruma gelmenin amacı bu rolü muhafaza etmektir."* Bu durum Ekümen'in temelinde İslâm dünyasının önemli misyonunu göstermesi bakımından önemlidir. Hodgson'a göre Rönesans ve getirileri ile birlikte Avrupa tek başına tarıma dayalı toplum sınırlarını aşamamış, ancak 16. yüzyılın sonlarında değişimler açıkça görülmeye başlamıştır. Müslümanlar 16. yüzyılda bile hala *Ekümen'in pek çok bölümünde Avrupalıların dengiydi. Kültürel bakımdan Müslümanlar en parlak dönemlerinden birini yaşıyorlardı."* Avrupalılara göre Ekümen'deki gelişmişlik seviyesinin daha ileride olduğu anlaşılmaktaydı. Kısacası tarih boyunca, dünya genelinde tarım toplumunun başat toplum tarzı olmaktan çıktığı ve on sekizinci yüzyılın sonunda yerini teknikçil topluma bıraktığı Modern zamanlara kadar, doğu yarıkürenin yaşam şartları ve çevresi de ekümende şekillenmiştir.

Sonuç

Hodgson, İslâm medeniyetinin anlaşılmasında Avrupa merkeziciliğin(eurocentrism) ciddi bir yanılsamaya yol açtığını; bu yüzden de insanlık tarihini doğru anlamak için kendine özgü kavramlar geliştirmek gerektiğini iddia etmektedir. Buradan hareketle İslâm medeniyetini anlamak ve anlatmak için bir çok kavram geliştirmiştir. Bu kavramlar arasında en dikkat çekenlerden biri de "ekümen" kavramıdır. Bu kavram onun düşüncesinde, İslâm öncesinde İslâmleşmiş medeniyetin geliştiği coğrafi ve kültürel zemini oluşturmuştur. Dört medeniyet havzası içinde Nil ile Âmuderya arasındaki bölgede yayılmış olan İran-Sami medeniyeti, İslâmleşmiş medeniyetinde de esas üzerinde kurulduğu bir medeniyet olup, diğer bölgelerin çok yönlü etkileşimine sahne olmuştur. Buna rağmen diğer mede-

niyet havzalarına göre daha az yazılı kültür geliştirebilmiş bir alandır. Abbasiler döneminde yapılan tercüme faaliyetlerinin ağırlıklı olarak Hint-Sansritçe ve Yunan-Roma'dan Grekçe eserlerin tercüme edilmesinin sebebi İran-Sami bölgesinin yazılı geleneğinin zayıf olması yatmaktadır.

İslâm, Hodgson'un haklı olarak ifade ettiği gibi, evrensel dinlerin sonuncusu olduğu iddiasıyla ekümenin merkezi alanı olan Nil ile Amuderya arasında ortaya çıktıktan sonra Akdeniz, Hint ve Çin'in nüfuz alanını sınırlandırdığı Avrasya'daki bin yıllık siyasi güç dengelerini alt üst ederek böyle kültürel bir ortamda adeta bir volkan gibi patladı. Medeniyet tarihi açısından çok kısa sayılabilecek bir zaman zarfında, kuzey yarım kürenin tamına nüfuz etti. Ekümenik alanın çekirdek bölgesinde İslâm'ın yeni bir medeniyet dünyası kurması, her bakımdan çok çabuk ve büyük tesirler gösterdi. İslâm bilginleri Yunan, Hint, İran medeniyet coğrafyasında dağınık halde bulunan bilimsel gelenekleri toplayıp, bir araya getirdiler, hem kendi dillerine tercüme ettiler hem de hızlı bir şekilde geliştirdiler. Müslüman bilginlerin kaydettiği ilmî başarılar, Avrupa bilimsel devrimi ve çalışmaları başlayıncaya kadar yaklaşık bin yıldan fazla bir süre Çin'den Avrupa'ya kadar "ekümenik alanda" yayılarak insanlığın bilimsel gelişimine, sosyoekonomik ilişkilerine hizmet sundular. Ekümen'de o zamana kadar mevcut medeniyetlerin kültürel yapılarına karşı oluşturdukları siyasî, dinî ve sosyal bir mefkure gerçekleştirdiler. İslami meydan okuma, o zamana dek gelişen yerleşik yapılarda köklü değişimler başlattı. Nihayet bu meydan okuma ile gerek Avrupa, gerekse Hindistan'da köklü bir İslâm hakimiyeti de yerleşmişti. Bahse konu ekümenik alanda İslam medeniyetinin oluşturduğu kültürel, siyasi ve iktisadi temaslar modern Avrupa yükselişine kadar bütün medeniyet havzalarında bereketli bir işbirliğine yol açmıştı. Ancak Avrupa hegemonyası Asya'nın bu kendi içinde temasları parçaladığı gibi bütün medeniyet havzalarının yönünü kendine çevirdiği için binlerce yıllık bereketli temasların da sonunu getirmiştir.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Arjomand, Said Amir. "Hodgson, Marshall Goowdin Simms". *Encyclopaedia Iranica*, www.iranica-online.org (erişim: 10 Ekim 2019).
- Atçıl, Zahit. "Bir Serüven Olarak İslâm Tarihi: Marshall G. S. Hodgson ve İslâm'ın Serüveni". *İslâm Araştırmaları Dergisi*, 2020, sayı: 43, s. 183-193.
- Bayly, C. "Hodgson, Islam and World History in the Modern Age". *Islam and World History*, ed. E. Burke III – R. J. Mankin, Chicago: the University of Chicago Press, 2018, s. 38-52.
- Burke, E. III, "Islamic History as World History: Marshall Hodgson, 'the Venture of Islam'". *International Journal of Middle East Studies*, 10/2 (1979): 241-64.
- Griffel, F. "Contraditions and Lots of Ambiguity: Two New Perspectives on Premodern (and Postclassical) Islamic Studies". *Bustan: The Middle East Book Review*, 8/1 (2017): 1-21.
- Harizmî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Musa(ö.232). *Kitabu Süretü'l-arz*. nşr. Hanz Won Mzik, Belbis (Lübnan) 2009.
- Haurani, Albert. *Batı Düşüncesinde İslâm*. trc. Celal A. Kanat, İstanbul: Sermal Yayınevi 1994.
- Hodgson, Marshall G. S. *Rethinking World History*. ed. E. Burke III, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, [Türkçesi: *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek: Dünya, Avrupa ve İslâm Tarihi Üzerine Denemeler*, çev. Ahmet Kanlıdere - Ahmet Aydoğan, İstanbul: Yöneliş Yayınları, 2001; İstanbul: Vadi Yayınları, 2018].
- Hodgson, Marshall G.S. "The Role of Islam in World History". *International Journal of Middle East Studies*, 1/2 (1970): 99-123 [Bu makale yeniden yayımlanmıştır: *Rethinking World History* içinde, s. 97-125; Türkçesi: "Dünya Tarihinde İslâm'ın Rolü", *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 201-41].
- Hodgson, Marshall G.S. "The Unity of Later Islamic History". *Journal of World History*, 5 (1960): 879-914 [Bu makale yeniden yayımlanmıştır: *Rethinking World History* içinde, s. 171-206; Türkçesi: "İslâm Tarihinin Sonraki Dönemlerinde Birlik", *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 307-59].
- Hodgson, Marshall G.S. "World History and a World Outlook", *Rethinking World History* içinde, s. 35-43; Türkçesi: "Dünya Tarihi ve Bir Dünya Perspektifi", *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek* içinde (2018), s. 107-120.
- Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. Çev. Metin Karabaşoğlu, İz Yayıncılık, I-III, İstanbul, 1993.
- Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni: Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*. çev. İzzet Akyol v.dğr., I-III, İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Hodgson, Marshall G.S. *İslâm'ın Serüveni*. çev. Berkay Ersöz, I-III, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2017.
- Hourani, A. "The Venture of Islam: Conscience and History in a World Civilization by Marshall G.S. Hodgson, Chicago and London: The University of Chicago, 1974". *Journal of Near Eastern Studies*, 37/1 (1978): 53-62.
- İbn Nedim. *el-Fihrist*. Beyrut 1398/1978.
- Jaspers Karl. *The Origin and Goal of History*. 3. Bs., New Haven and London, Yale University Press, September 1965.
- Kiesling, Lydia. "The Life of Marshall Hodgson". *New York Times Magazine*, 6 Ekim 2016, s.2. <https://www.nytimes.com/2016/10/09/magazine/letter-of-recommendation-the-life-of-marshall-hodgson.html>, Erişim Tarihi: 15.12.2020.
- Lawrence, B. "Genius Denied and Reclaimed: A 40-Year Retrospect on Marshall G.S. Hodgson's Venture of Islam". *Marginalia*, 11 November 2014, <https://marginalia.lareviewebooks.org/retrospect-hodgson-venture-İslâm/> (Erişim tarihi: 10 Ekim 2019).
- Nasr Seyyid H. *İslâm Kozmoloj Öğretilerine Giriş*. trc. Nazife Şişman, (İstanbul: İnsan Yayınları 1985.
- Sidrys, Raymond V. *The Mysterious Spheres on Greek and Roman Ancient Coins*. Oxford, 2020
- Smith, R. W.. "Marshall Hodgson ve İslâm'ın Serüveni". *Hodgson, İslâm'ın Serüveni*, çev. Berkay Ersöz içinde, s. 13-15.
- Sührab. *Kitabu 'Acâibü Ekami's-Seb'a ila Nihayeti'l Emâkin*. nşr. Hanz Won Mzik, Viyana, 1929.
- Tamari, S. "The Venture of Marshall Hodgson: Visionary Historian of Islam and the World". *New Global Studies*, 9/1 (2015): 73-87..